

teoretiker, författare och pedagoger som nämns att få någon samlad information. Trots den uttalade målgruppen förblir jag frågande inför hur boken är tänkt att läsas och av vilka. I vissa avsnitt påminner den om en lärobok för grundskolan, med elementära fakta och discussionsfrågor, på andra ställen tycks syftet vara att förmedla barndomens historia i siffror medan jag i andra avsnitt får intrycket att författaren har velat ge en sammanfattande översikt med lästips för den som vill fördjupa sig i ett specifikt historiskt fenomen.

Att boken går att använda på flera nivåer är samtidigt också en av dess förtjänster. Ett stort heterogent material har omsorgsfullt sammanställts och gjorts tillgängligt för en bred läsekrets. Jag tycker mig också se att Holmdahl har ett vidare syfte än att bara "vandera omkring" i barnets historia, nämligen att ge sitt bidrag till förståelsen av de individer som hon följt under deras tusenåriga historia. Det finns en tilltalande strävan att förmedla, inte bara stämningar och livfulla bilder från de miljöer hon beskriver, utan också förståelse och inlevelse med barnen i historia och nutid. Det är detta som är den största behållningen av boken, att få bli delaktig i de levnadsöden som Holmdahl lyft fram ur de historiska källornas anonymitet.

Barbro Johansson, Göteborg

Bo Lönnqvist & Johan Silvander: *Ting för lek och tanke. Leksaker i historien*. Historiska Media/Kulturen, Lund 1999. 106 s., ill. ISBN 91-88930-57-2.

Leksaken är jämgammal med industrialiseringen. Den är starkt förknippad med det borgerliga ideal som växte fram vid den här tiden. Den har också sin grund i John Lockes förnuftssyn på barn och Jean-Jacques Rousseaus romantiska dito. Dessa filosofer kan sägas ha lagt grunden för en ny syn på barn. Bo Lönnqvist, som är etnolog, har författat bokens första del och han följer barndomshistorikern Philippe Ariès resonemang om att barndom kom att konstrueras som kategori under 1600-talet. Tidigare hade barn deltagit i vuxnas verksamheter och arbete och lek vävd in i vartannat. Med den nya synen på barn och barndom blev barn förvisade från denna gemenskap. I den första svenska skolordningen, som skrevs på 1500-talet, fanns inget utrymme för lek. Istället delades barnen (pojkar) upp i ålderskategorier och dagen blir tidsstyrd. Lek fick endast förekomma en kort stund under söndagen. Barn fick sig

tilldelat ett utrymme där de skulle hantera ting med särskilda barnkvaliteter. Dessa förändringar bidrar till att vi ser en "leksakens födelse", mer allmänt, under 1800-talet. Barns lek skulle vara till nytta och leksaker skulle ha ett syfte. Leksaker är dock inte ting som enbart ska placeras inom en barnkontext. Lönnqvist skriver att som ting betraktat är leksaken dels ett samlarobjekt tillhörigt vuxenvärlden, dels en konsumtionsvara invävd i marknadsförings- och produktionsprocesser. Även i det sistnämnda fallet har barnet egentligen haft mycket lite med leksaken att göra. Det är vuxna som designar, producerar och marknadsför leksaker, dessa ting ämnade för barn. Lönnqvist exemplifierar detta med två ting som idag främst betraktas som leksaker, nämligen dockan och dockskåpet. Han menar att forskare ofta har varit vilseledda att tro att miniatyrsaker har hört hemma i barnvärlden.

Dockor kan ses som miniatyrer av människan och har använts i magiska sammanhang och i ritualer. Dessa har då tydliga ansiktsuttryck medan de har obestämd klädsel. Dockor för barn däremot, har mer obestämda ansiktsuttryck, men kläder i enlighet med det samtida modet. Dockskåpet som ofta har beskrivits som en leksak, var istället ett tittskåp – en slags kvinnornas motsvarighet till de konstskåp som började tillverkas i slutet av 1500-talet. Dockskåp blev till leksaker under 1800-talet då leksaken föddes, menar Lönnqvist.

Lönnqvist lånar i kapitlet Leksaker – fornsaker rubriken från en uppsats som Sigfrid Svensson skrev på 1930-talet. Svensson skriver att leksaker kan betraktas som fornsaker, dvs. som en slags relikter från en svunnen tid. Han exemplifierar med pilbågen som barn har fortsatt att leka med långt efter det att den har blivit ersatt av annan teknik. Svenssons inställning speglar en del av tidigare antropologisk forskning där leksaker studerats just som relikter från människan kulturhistoriska utveckling. Genom funktionalismen kom leksaken att ses som ett medel att forma barnen in i det sociala livet. Genom leksaken kunde man då förstå hur samhällets sociala liv var uppbyggt. Bondens barn kom att beforskas med inspiration från antropologernas utforskningar om naturfolkens leksaker och lekar, samt socialisering. Man fokuserade på tradition och imitation och hur leken övergick till arbete.

När så Lönnqvist skall definiera vad en leksak är väljer han att ställa "leksak" i motsats till "lekens redskap", vilka, som ju namnet antyder, är de ting barn använder sig av i leken oavsett vad de är avsedda att brukas till. Tingen ges då nya betydelser av barnen.

Lekens redskap placeras in i ett kulturellt mönster där barnens revir är den fysiska miljön och där det finns utrymme för experimenterande och uppfinnande. Barnen utvecklar sina egna symboler och kan själva dra gränser för vad ett ting kan betyda. De skapar sitt " eget revir", en egen barnens värld utanför vuxenvärldens kontroll. Barn sysslar med en annan form av abstraktion där de ger tingen helt andra betydelser än de vanligen har. Lönnqvist menar att detta innebär att barnen då "ser" världen på ett annorlunda sätt. Det är "det stora äventyret" som vi vuxna ofta ser tillbaka på med en nostalgisk blick.

Leksaken är förknippad med ett annat kulturellt mönster som hänger samman med den sociala miljön, med ritualer och bruk, traditioner och normer som de vuxna överför till barnen. Barnen positioneras som barn, bl.a. med hjälp av leksaker. Här råder då det förnuftiga vuxentänkandet; vuxna analyserar barn och bestämmer vad ett barn är. Då leken och barnets position ska avspegla vuxenvärldens ideal måste leksaker ha en bestämd betydelse. Detta mönster beskriver ett barn som kan styras med pedagogiska instrument, skriver Lönnqvist, medan det första mönstret kan vara en beskrivning av barn som "det gåtfulla folket". Han påpekar att de båda synsätten konkurrerar med varandra i barns förhållande till tingen.

Johan Silvander är intendent på Nordiska museet och har författat bokens andra del. Han befattar sig mer med själva artefakterna. Utifrån den idag globala leksaksindustrin, som ofta bygger på en (ohelig) allians mellan USA och Kina, beskriver han hur den europeiska leksakstillverkningen växer fram under 1800- och 1900-talen. Idag tillverkas leksaker i ett fåtal europeiska länder, t.ex. i Italien och Danmark. Lego har, som bekant, en del av sin produktion förlagd till Danmark.

I slutet av 1800-talet tillverkades i Tyskland plåtleksaker som bilar, dockor med huvud av biskviporslin, dockskåp och mjukdjur. I Frankrike tillverkades under 1800-talet "miniatyrdamer" eller modedockor – Silvander jämför dem med dagens Barbiedockor – men mot slutet av 1800-talet började dockorna bli mer barnlika. Kanske blev dockan, i analogi med Lönnqvists beskrivning av dockskåpet, en leksak. Silvander nämner dock inte en sådan förklaring. Fransmännen producerade också plåtleksaker, liksom engelsmännen. I England utvecklades bland annat nya gjuttekniker. Efter andra världskriget startas import av leksaker från Japan och Hongkong.

Svensk leksakstillverkning har baserats på trä. Gem-

la var den första tillverkaren, och startades 1861 i Norrbotten för att senare flytta ner till Småland. I Småland föddes småningom också Micki. Inte så långt därifrån, i Osby i norra Skåne, finns Brio. Som nytilkommen svensk leksaksproducent idag räknar Silvander IKEA. Förvisso sker inte produktionen av IKEAs leksaker i Sverige, men väl designen. De svenska leksakstillverkarna bestämde sig tidigt för att använda logotyper. Silvander menar att leksaksföretagen har varit föregångare på detta område. Idag säljs varor av alla möjliga slag enbart genom sina varumärken.

Leksaker har sålts på många olika ställen, från gård-farihandlare till stora leksaksvaruhus. I Stockholm var NK:s leksaksavdelning länge ett av de största försäljningsställena. Ett annat var leksaksaffären Claestorpsboden, som grundades 1878 och sålde leksaker tillverkade på Claestorps fideikommiss utanför Katrineholm, som senare också sålde importerade leksaker. Då Claestorpsboden stängde för gott 1973 dokumenterades den av Nordiska museet.

För egen del är jag mest förtjust i det kapitel där Silvander redogör för olika intervju-material som behandlar leksaker och som finns i Nordiska museets arkiv. Ofta visar dessa intervjuer på flickors och pojkars olika preferenser vid val av leksaker, men både dagens flickor och pojkar sätter gärna gosedjur högt på popularitetslistan. Deras föräldrar och generationen före dem nämner nallar som något man sparat sedan barndomen, men inte som en leksak man lekte med. Kanske leker dagens barn mer med gosedjur; dessa är inte längre enbart något man somnar med eller blir tröstad av.

Silvander tar slutligen upp populära leksaker av olika slag. Först ut har han valt hästar som han menar är en könsöverskridande leksak. Han nämner t.ex. att hästar finns med i bondgårdslek, i indianer och cowboylek, finns i både filmer och böcker för barn. Barbie och Sindy har hästar, liksom andra populära figurer som Pippi och Bamse. Inte minst intressant är My Little Ponies som sedan början av 1980-talet med jämna mellanrum invaderar flickrum. En annan populär leksak är som tidigare nämnts nallen. Det träts om huruvida teddybjörnen föddes i USA eller Tyskland, men Silvander väljer den tyska historien, den om Steiffs teddybjörnar. Andra populära björnar är engelska Paddington och Nalle Puh och inte minst vår svenska Björne. Marknaden begåvades på 70-talet med en mängd Paddington spin-off-produkter och idag ser vi ett otal av Disneys Nalle Puh-dito. Också Björne har blivit gosedjur, liksom hans kompisar från tv-rutan. Vi får

dock inte veta något om den uppsjö av gosedjur som finns idag, men som inte är björnar.

Bilar och andra fordon har under 1900-talet varit en populär leksak. Dessutom har de varit tacksamma att göra i många olika utföranden eftersom bilismen och bilen i sig har utvecklats under århundradet. Också båtar räknar Silvander till de populära leksakerna. Barkbåten är förstås klassikern. Liksom fallet med bilar så finns många olika typer av förlagor i "verkligheten". Det sista exemplet på populära leksaker som Silvander tar upp är spel. Han exemplifierar med spel som har en lång historisk tradition. Det handlar då om spel med kulor och klot eller med pinnar. De vanliga spelkulorna nämns förstås och de av Brio tillverkade Kinaschacket och labyrintspelet. Bland pinnspelen nämns det populära Plockepinn och spelet Skrapnos.

Mina och mina barns favoritleksaker finns dock inte med på Silvanders lista. Vi har nämligen lekt med dockor av olika slag. För egen del lekte jag med babydockor, Barbiedockor och pappersdockor, liksom min dotter har gjort. Min son har också ägnat sig åt docklek, men i hans fall om action-dockor av olika slag, t.ex. Batman, Spindelmannen och Action Man. "Bilar, båtar och flygplan utgör ryggraden i pojks leksparas", skriver Silvander (s. 96). Att dessa är populära leksaker betvivlar jag inte, men jag tillåter mig betvivla att de utgör ryggraden i dagens pojks leksparas. I leksaksintervjuer, som jag har utfört med barn i 6-8-årsåldern, säger pojkarna att de leker antingen med bilar eller med actiondockor.

Citatet ovan åskådliggör en problematik med Silvanders text. Silvander verkar ha en oreflekterad, idealistisk och romantiserad syn på barn och barndom. Barn blir i hans text förpassade till den barndomsvrå som Lönnqvist i sin text kritiserar. Barn tolkas i Silvanders text som radikalt annorlunda än vuxna. Det som barn gör beskrivs i termer av lek, medan vuxnas sysselsättningar kallas samlande, musicerande eller något annat. Då barn plockar fram kastruller och lock ur köksskåpet så blir dessa till "[...] leksaker för improviserade musikaliska övningar", då de i själva verket är just musikinstrument (s. 49). Lönnqvist diskuterar barnet på ett mer reflekterat sätt och ser leksaker som produkter utifrån vuxnas föreställningar om barn och barndom. Han tenderar dock att romantisera det kulturella mönster som är kopplat till lekens redskap och till det han kallar för "barnens revir" som ligger utanför vuxnas kontroll och makt. Han sätter detta revir i motsättning till de vuxenproducerade leksakerna, som han menar främst

har ett viktigt syfte för vuxna, nämligen att behålla makten över barnen. Bilden av det lekande barnet är nödvändig för vuxna att använda för att barnet skall kunna beforeskas, analyseras och pedagogiseras. Här kan barnet alltså inte tillskansas sig något eget revir.

Jag tycker att Lönnqvists synpunkter och analyser av barndom är relevanta och intressanta, men jag ifrågasätter om det finns en "egentlig barnkultur". Han definierar inte vad barnkultur skulle kunna vara, men menar att den kan sökas i spänningsfältet mellan vuxenvärlden och barnvärlden. Med detta vill han förhoppningsvis säga att det inte går att separera dem från varandra. Barnkultur kan inte betraktas som något skilt från en vuxenkultur (ett begrepp som vi för övrigt inte använder), liksom det inte heller finns en barnvärld skild från en vuxenvärld. Det finns kulturella uttryck som kan kopplas samman med vuxna eller med barn och det finns vissa saker som barn respektive vuxna kan skapa gemenskap kring. Men framförallt lever vuxna och barn, enligt min mening, i samma värld och delar samma "kultur".

Silvander har stor kännedom om leksaker som ting; var de producerades och när; vilka varumärken som finns samt vilka material och mekanismer som har drivit utvecklingen av leksaker framåt. Det ger mycket för den som är intresserad av ting. Jag blir också mycket intresserad av de leksaksundersökningar som finns i Nordiska museets arkiv, men som Silvander inte ägnar någon djupare analys. Det är inte minst viktigt att diskutera de tydliga könsskillnader som framkommer och ålder på barnen (åtminstone som han framställer dem).

Sammantaget gläder det mig att någon lagt ner möda på att skriva en bok som behandlar leksaker också ur barnets perspektiv, men är man intresserad av barn och barndom kanske man blir något besviken. Vill man ha djupare kunskap om företeelsen leksak och få inblick i hur utvecklingen av leksaksindustrin har sett ut i Europa och framförallt i Sverige, så finns dock mycket kunskap att hämta. Kanske är formatet rent sidmässigt för litet för att kunna utveckla alla idéer i boken. Det populärvetenskapliga formatet gör också att vissa intressanta resonemang uteblir.

Marie Falkström, Göteborg

Carin Bergström: *Skolmostrar och läsmästare. Lärare på landet före folkskolereformen 1842*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2000. 183 s., ill. ISBN 91-7108-466-5.

Bestämmelsen i kyrkolagen 1686 om prästens, klocka-